

ÖZBEK MİLLİ MUSİKİ KÜLTÜRÜNÜN GELİŞMESİ (1920-1930 YILLARI ARASI)

Prof. Dr. Abdulhalil MAVRULOV

Arş. Gör. Müheyya MİRZAYEVA

Taşkent Devlet Medeniyet Enstitüsü

ÖZET

Sovyetlerin getirdiği kültür devrimi ile hegemonyası altındaki milletleri kültürde eşitleme, yani “tek kültür” oluşturma gayretleri, bu dönemin temel politikası olmuştur. Bunun sonucu olarak, musikîde millilik ön planda iken, konunun önceden belirlenmesi ve sadece komünist ideolojiyi göklere çıkaran “sipariş” dönemi yaşandı. Ancak baskıcı “tek kültür” politikasının sonucu olarak musikîde yaşanan “millilik” ve “beynelmilelik” ikilemine rağmen, “millilik” unsuru halkın kalbinden silinemedi.

Ancak, “tek kültür” yaratma politikasıyla, Doğu müziği yerine Batı müziğinin empoze edilmesi amacıyla 20-30. yıllarda yaygın olarak kurulan müzik okullarının millî musikîmize olan müspet etkilerini de inkâr edemeyiz. Önceleri, usta-çırak ilişkisine dayanan eğitimi, bu dönemden başlayarak yerini modern eğitime terk etmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Sovyet Hükümeti, Millî Kültür, Millî Musikî, Miras, Geleneksel Sanat,
“Tek” Sovyet Kültürü, Özbek Musikîsi.

GİRİŞ

Bir milletin tarihinde yer alan her bir sosyal ve siyasal dönem, o milletin kültürel gelişimini de derinden etkiler. Bunun en açık örneğini, Sovyetler döneminin 20-30. yıllarında Özbek musikî kültürünün gelişmesindeki çelişkilerde görüyoruz.

Sovyetlerin getirdiği kültür devrimi ile hegemonyası altındaki milletleri kültürde eşitleme, yani “tek kültür” oluşturma gayretleri, bu dönemin temel politikası olmuştur. Bunun sonucu olarak, musikîde millîlik ön planda iken, konunun önceden belirlenmesi ve sadece komünist ideolojiyi göklere çıkaran “sipariş” dönemi yaşandı. Ancak baskıcı “tek kültür” politikasının sonucu olarak musikîde yaşanan “millîlik” ve “beynelmilellik” ikilemine rağmen, “millîlik” unsuru halkın kalbinden silinmedi.

Sovyetlerin, Özbek millî musikîsini ideolojik baskı altına aldığı bu dönemde, Hamza Niyazi, Abdurauf Fitrat, Gulam Zaferi gibi Özbek aydınlarının, millî musikîmizin miras ve gelenekleri koruma çabasını takdirle kaydetmek gerekir. Millîliği ön plana çıkardıkları için Sovyet siyasetine ters düşen; sürgün, hapis ve hatta idam gibi bir çok işkencelere maruz kalan bir çok aydın bugün rahmet ve minnetle anılmaktadır.

Ancak, “tek kültür” yaratma politikasıyla, Doğu müziği yerine Batı müziğinin empoze edilmesi amacıyla 1920-1930 yılları arasında yaygın olarak kurulan müzik okullarının millî musikîmize olan müspet etkilerini de inkâr edemeyiz. Önceleri, usta-çırak ilişkisine dayanan musikî eğitimi, bu dönemden başlayarak yerini modern eğitime terketmiştir.

1920-1930. YILLARA GENEL BAKIŞ

Asrımızın başlarında Rusya’daki 17 Ekim Devrimiyle meydana gelen derin sosyal ve siyasal değişikliklerden Özbekistan da nasibini aldı.

Diğer bölgelerde olduğu gibi, Özbekistan’da da uygarlığın yöreye uygun eski Doğu tipi gelişmenin önüne çeşitli yapay engeller konuldu. Temel olarak, yerleşik milletlerin kültürleri açıkça “horlanarak” geri plana itildi.

Oysa, Ekim Devrimine kadar bölgedeki kendine özgü gelişim, dünya gelişimine de katkısı olan önemli bir etkiye sahipti. İbn-i Sina, Biruni, Harezmi, Alişir Nevai, Mirza Uluğbey gibi burada adını sayamadığımız yüzlerce değerli insanın gayretleriyle oluşan ve nesilden nesile intikal eden bilim ve kültürün dünya bilim ve kültürüne olan katkıları bilinen bir gerçektir.

Yılların birikimiyle oluşmuş bu doku, sosyal adalet, sosyal kültür, sanatta serbest yaratıcılık, bir ölçüde de demokrasi düzeni diyebileceğimiz bazı özellikleri içermesi, ayrıca, kendisinde millî ve toplumsal değerleri toplayabilmiş olmasıyla da ayrı bir değere ve öneme sahiptir.

Bolşevikler, hegemonyası altındaki “yabancı halklar”ı kendi siyasal amaçlarına uygun olarak yönetebilmek için, önce çeşitli siyasî oyunlarla yerleşik halkların sanatlarını tazyike başladı. Bunun için de çeşitli yöntemler denendi. Bunlardan biri, Doğu halklarının, özellikle Özbek halkının kültürel kökleri küçümsenerek inkâr cihetine gidildi.

Dünyayı, Doğu halklarına “medeniyet getirmek”, Doğu halklarını “dünya uygarlığı seviyesine yükseltmek” gibi sonradan palavra olduğu anlaşılan bir sloganla kandıran Bolşevikler, işgal ettikleri topraklara yerleştikten sonra artık “büyük aga” olmuştu. Bölgede, bundan böyle “büyük aga” ne derse, neyi nasıl isterse öyle olacaktı. “Büyük aga”ya karşı çıkmaksa imkânsız hale gelmişti.

1920-1930 YILLARI ARASINDA ÖZBEK MÜZİK KÜLTÜRÜNÜN DURUMU

Ekim Devriminden sonra, özellikle 20-30. Yıllarda yaşanan ve halkı her yönüyle derinden

etkileyen bu olaydan sonra, bugünkü Özbekistan bölgesinde, o güne kadar icra edilen ve çeşitli millî duyguları yansıtan müzik sanatı, artık zorbalığa dayalı siyasî hayata uyarlamaya başlandı.

Meselâ, Özbeklerin millî bir hareketi olan “basmacı hareketi”ni karalayan, Türkistan halkının kendi millî sınırları yerine Sovyet İmparatorluğu sınırlarını empoze eden, endüstrileşme ve köylerde kolektif (kolhoz ve sovhoz) düzenin yerleştirilmesi gibi sosyal ve toplumsal değişiklikleri ifade eden şarkılar, en popüler müzik tarzları oldu. Bir anlamda müzik, kültürel ideolojisinin etkisi altına sokularak, mezkûr devrin ideolojik sisteminin önemli bir aracı olarak kullanılmaya başlandı.

O dönemde, Özbek millî klasik sanatının, Komünist Partisinin elinde sosyal bir araca dönüştürülmüş olduğunu Türkistan Komünist Partisi III. Kurultay (1-15 Haziran 1919) belgelerinden de anlayabiliriz. Örneğin, kurultayda alınan bir kararla, ülkedeki Kültür ocaklarının tümünde Komünist Partisi bölümlerinin (şube-kol) açılması öngörülmüştür. Bu durum, aynı zamanda, kültürel hayatın tüm alanlarında siyasallaşma sürecinin başlatıldığına da işareti oldu. Daha sonra, Halk Eğitimi Komiserliği bünyesindeki Okul Dışı İşler Şubesinin, Projeler Kültürel İşler Şubesi olarak değiştirilmesi, kültürel hayatın siyasallaştırma sürecinin derinleştirilmesini doğurdu (Dr. Hamidov, 1996).

Sovyet yönetimi, Özbek geleneksel müzik sanatına gösterdiği toleransta bile siyasî yaklaşımlardan uzak durmamıştır. Bu durum, önce, millî sanat müziğinin siyasetten uzak, bağımsız gelişmesine hiçbir zaman imkân tanınmamasında görülmüştür. Bunun sonucunda, bağımsız ve serbest sanat yaratma süreci bozularak, kültürel hayatın Sovyet ideolojisi istikametinde yönlendirilmesinden ibaret olan “zorunlu sistem” ortaya çıkmıştır. Diğer sanat dallarında olduğu gibi, müzikte de sosyal-siyasal “siparişler” sistemi oluşmuştur. Serbest müzik yaratma kısıtlanırken, ya-

pılması lâzım gelen eserlerin gayesi ve içeriğinin önceden belirlenme zorunluluğu getirilerek, halkın yaşam, duygu ve düşüncelerinden ziyade, genel olarak komünist ideolojiyi göklere çıkarmaktan ibaret oldu. Sipariş üzerine hazırlanmış ideoloji içerikli şarkılar en popüler şarkı olarak kabul edildi. Dolayısıyla “sürgün” yıllarında yaratılmış eserlerin büyük bir bölümü egemen komünist ideolojisinin propagandasından ve moral kaynağından ibaret oldu. Bununla, her bir milletin sanatındaki kendine ait hususiyetleri yok sayılarak, bir nevi “sanatta yapay eşitleme”, yani, “tek Sovyet kültürü” yaratma gayretleri bu dönemin en önemli görevlerinden biri olmuştur.

30. Yılların ortalarında meydana gelen bu durum, yani “kültür inkılabı”, diğer milletlerde olduğu gibi, Özbek millî müzik sanatının bundan sonraki gelişmesine de çok büyük darbe olmuştur. (Mavrulov, 1992)

Zira, millî kültürün gelişmesi doğal bir süreç olup, milletlerin manevî yapısının sağlam temele oturması ve onu komple bir biçimde gelecek kuşaklara ulaştırmanın temel kuralı sayılır. Buna, resmî ideoloji gayelerle değil, belki sadece serbest müzik yaratma faaliyetinin sürdürülmesiyle ulaşmanın mümkün olduğunu görememek Sovyet siyasetinin en büyük hatası olmuştur.

CEDİDÇİLİK HAREKETİNİN KATKILARI

Sovyet döneminin 20-30. Yıllarında, Özbek millî müzik kültürünün gelişmesinde Hamza He-kimzade Niyazi ve Gulam Zafarilerin büyük katkılarının yanısıra “Cedidçilik” hareketinin katkılarını da kaydetmeliyiz.

Örneğin, Gulam Zafari, “Doğu Melodisi ve Müzik Aletleri”, “Müzik Muamması (problemi)” ve “Özbek Müziği Hakkında” adlı makalelerinde millî mirasın korunması, sovyet dönemindeki müzik kültürünün problemlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koyması millî müzik tarihimize

açısından son derece önemli değerlendirmelerdir (*Hamidov, 1996*).

Bu dönemde, giderek gelişmekte olan Ceditçilik Hareketinin, Sovyet siyasetinden farklı olarak, millî kültür, özellikle müzik kültürünün gelişmesinde doğru yolun gösterilmesi bakımından önemli bir etken olduğunu vurgulamak lâzımdır.

Ceditçiler Hareketinin önde gelenlerinin makale ve eserlerinde, klasik gelenek ve göreneklerin, atalarımızdan gelen müzik mirasının, millî kültürümüzün temeli, kökü ve ana gayesi olduğu vurgulanırken, millî müzik sanatımızın bundan sonraki gelişmesinin de ancak, başka halklarla olan ilişkilerle mümkün olabileceği kaydedilmiştir.

Nitekim, Ceditçiler hareketinin önde gelen isimlerinden Abdurauuf Fitrat, Özbek millî sanatının o dönemdeki durumunu çok veciz bir biçimde tahlil ederken, “Özbek Klasik Müziği Tarihi” adlı eserinde şöyle diyor: “Batı müziği gelebileceği son noktaya gelmiştir. Bundan daha ileriye gidemez. Batılı müzik alimleri kendi millî müzik sanatını daha da ileriye götürebilmek için çaba harcıyor. Bunun için çeşitli fikirler ve yöntemler ileri sürüyorlar. Bunların bir çoğu, bizim Şark (Doğu) klasik müziğimize müracaat etmekten ve Doğu Müziği temelinden yararlanmaktan başka çare kalmadığını itiraf etmektedir. Dolayısıyla, Şark klasik müziğinin önemi ve etkisi Avrupa bilim ve sanat dünyası üzerinde günden güne artmaktadır.” (*Fitrat, 1993*).

Abdurauuf Fitrat ayrıca, sürekli bir biçimde, Nevaî, Camî, Urmavî gibi, Orta Asya'nın yetiştirdiği büyük şair ve Edebiyatçılardan kalan musiki nazariyesi ve müzik eğitimi mirasını takdir ve onları günün gereklerine göre uyarlanıp yararlanmayı teşvik etti. Bu şahsiyetler tarafından meydana getirilen müzik incilerinden yola çıkarak, halka uygun millî müzik sanat eserlerinin yaratılması çağrısını yineledi.

Maalesef, Sovyet yönetiminin başlattığı repressyon (sürgün) politikası yıllarında her türlü öz-

gür sanatsal faaliyetler tazyik altına alındığından, yukarıda adı geçen isimler “milliyetçi”likle suçlanarak siyaset kurbanı oldular.

1920-1930. YILLARDA MUSİKÎDE MEYDANA GELEN OLUMLU GELİŞMELER

Herşeye rağmen, 20. Yüzyılın 20-30. Yıllarında, Özbek klasik müzik kültüründe kendine özgü bir takım gelişimleri de kabul etmemiz gerekir. Ancak bu gelişmeler daha çok Özbek klasik millî müzik sanatının mahiyetinde, yani içeriğinde değil de müzik alanının yapılanmasında meydana geldi. Çeşitli müzik okullarının yanı sıra müzik yüksek okulu açıldı. Buralarda, mahalli müzik örneklerinin (makamların) toplanmasına başlandı.

Meselâ, Türkistan Üniversitesinin değerli profesör ve şarkiyatçılarının öncülüğünde, Türkistan halklarının müzik mirasını araştırma amacıyla 1918 yılında oluşturulan bilimsel araştırma grupları, müzik etnografi komisyonları 1919 yılından itibaren, iki komisyon halinde çalışmaya başladı. Bunlar;

- a) Özbek bilimsel komisyonu
- b) Kırgız bilimsel komisyonu

adı altında, millî müzik kültürünün gündemindeki problemler ve klasik medeniyet tarihi ile ilgili çalışmalar yaptı (*Dr. Hamidov, 1996*).

1929 yılında, Semerkant'ta kurulan Türkistan Halkları Müzik Araştırma Enstitüsünde, Rus bilim ve sanat adamlarıyla Özbek millî sanatının büyük isimlerinden olan Damla (Hoca) Halim İbadov, Ata Celaleddin Nasırov ve Matyusuf Harratovların yaptıkları güzel çalışmalar sonucunda Özbek ve Tacik halkı müziğinin şaheserlerin biri kabul edilen “Şaşmakam”ın bir çok örnekleri yazılmış ve öğretilmiştir (*Recebi, 1957*).

Ekim Devrimiyle ortaya çıkan yeni sistemin merkezi yönetimi, daha çok, Özbek müziğinin yapılanma, organizasyon ve kadro gelişiminde

etkili olmuştur. Yerel milletlerin Rus kültüründen menfi yönden etkilenmesine rağmen, müzik okulları, müzik yüksek okulları ve halk konservatuvarlarının açılmasını takdirle karşılamak lâzım. Çünkü, bunun neticesinde Özbek millî müzik sanatında profesyonel sanatçı ve öğretmenler yetişebilmiştir. Yani bir anlamda, müzik eğitimindeki usta-çırak ilişkisi yerini, modern müzik eğitimine bırakmıştır. Henüz profesyonel olmayan gruplarla, eser yaratıcılığıyla sürekli meşgul olan grupların kaynaşmaları daha kolay hale gelmiştir.

Ancak, bu gelişmelere rağmen, toplumsal yaşamın bütün alanlarında olduğu gibi, kültürel hayatta da etkili olan siyasallaşma süreci, Özbek millî müzik sanatının gelişiminde ağır ve derin izler bırakmıştır. Bu dönemde, Özbek millî müzik sanatının tarihi yapılanması içerisindeki geleneksel temellerinden vazgeçilmeye başlanmıştır. Geleneksel icra yerine komünist ideolojisini aktiren ve “akademik icra” diye adlandırılan sanat hükümran olmaya başladı. Millî müzikteki “millîlik” duygusu yerine siyasî gösterilerin moral yönden desteklenmesi ön plana çıkarıldı. Ancak, bu şekilde, Özbek millî müzik kültürüne girmiş yeni unsurların bir çoğu, millî menfaat ve millî içerikten uzak olduğundan, bölge halkının gönlünde önemli bir yer alamadı.

Millî, Doğu sanatının kendine has özellikleri yok sayılarak Batı sanat usul ve türlerinin körü körüne uygulanmaya başlanması da bazı millî sanat türlerinin sosyal etkisine büyük zarar verdi.

SONUÇ

Sovyetler döneminin, yani asrımızın 20-30. yıllarında Özbek musikî kültürünün ikilem içinde, hatta çok çelişkili bir gelişme karakteri içerdiğini söylemek mümkün. Bu çelişkiler, öncelikle, Özbek bilim adamları ve sanatçılarının eserlerinde, bir yandan millîlik gayesinin ifade edilmesi, diğer yandan, o dönemde hükümran olan ideoloji menfaatlerine uygun olarak üretilen kültürel – siyasî programların oluşmasında kendisini gösterdi. Zorunlu olarak ikinci şık temelinde eğitilmekte olan genç kuşağa, millî müzik anlayışının eksikliği yansdı. Müzikte millîlik, “Bahşi” dediğimiz halk ozanlarında yaşadı, “büyük aga”nın izin verdiği kadarıyla da okullarda “çeşit” olarak kaldı.

Özbek halkının hayatında yüzyıllar boyunca oluşarak gelişen geleneksel özellikler, kültür devriminin tesirleriyle birlikte gelişmeye devam etti.

KAYNAKLAR

- FITRAT, Abdurauf (1993), **Özbek Klassik Musikası Tarihi**, “Öqituvchi”, Taşkent, 32 s.
- HAMİDOV, Dr. Hacıakbar (1996), **Özbek Ananavi Qoşıqçılık Sanatı Tarihi**, Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 174 s.
- KARAMATOV, Dr. Feyzulla (1959), **Hamza i. Uzbekskaya Sovyetskaya Muzika**, Özdavbediineşriyat, Taşkent 116 s.
- MAVRULOV, Abduhalil (1992), **Manevî Sağ-
lamlaştırış Davrı**, Özbekistan Neşriyatı, Taşkent 111 s.
- MİRZAYEVA, Müheyya (2000), Merkezi Asya Pedagojik Fikir Taraqqiyotıda Musıqa İlmi, **Halk Talimi Dergisi**, 2. 16. 18. S.
- RECEBİ, Yunus (1957), **Özbek Halk Musikası**, 1. Cilt, “Özdavbediineşriyat” Taşkent, 568 s.
- Türkistan Komünist Partisi 3. Kurultayı Bülteni, (1919 Haziran), **“Türkistanskıe Vedomosti”** Gazetesi.

**THE DEVELOPMENT OF NATIONAL UZBEK MUSIC
IN YEARS 1920-1930**

Prof. Dr. Abdulhalil MAVRULOV
Research-Assistant Mùheyya MİRZAYEVA
Tashkent State Institute of Culture

ABSTRACT

The policy of unification of national cultures of the nations under the Soviet power and creation of “one Soviet culture” was the main policy of the Soviet Cultural Revolution. As a result while the national authenticity was predominant in music the period of determining the theme beforehand and the period of orders of praising the communist ideology had started. But due to one culture pressure and despite of dilemma of “national” and “international” the element of “national” in the music has been preserved in the hearts of the people.

Anyhow one cannot deny that the mass establishment of music schools in years 1920-1930 in order to impose western music instead of oriental one in the implementation of one culture policy have had positive effects on national music. So the period of teaching in the relation master-student had ended and new modern music education started.

Key Words:

Soviet Government, National Culture, National Music, Heritage,
Traditional Arts, “One” Soviet Culture, Uzbek Music

РАЗВИТИЕ УЗБЕКСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ В 20-30 гг. XX-го ВЕКА

Проф. Др. Абдулхалиль Маврулов
Иссл.-ассист. Мухаё Мирзаева
Ташкентский Госуниверситет Культуры

РЕЗЮМЕ

Основной политикой советской культурной революции была уравниловка национальных культур народов находящихся под её гегемонией, т.е. создание единой культуры. В результате в то время как в музыке превалировала «национальность» начался период постановки темы заранее и «заказа» тем, возвышающих коммунистическую идеологию. Но в результате политики «единой культуры» несмотря на диллему «национальности» и «интернациональности» в музыке элемент «национальности» не был стерт из сердца народа.

Но в то же время нельзя отрицать и то, что в результате политики создания «единой культуры» для насаждения западной музыки вместо восточной массовое открытие музыкальных школ в 20-30 гг. имело положительное влияние на национальную музыку. До этого музыкальное образование основывалось на взаимоотношениях мастер-ученик, но с этого периода началось время современного обучения музыке.

Ключевые слова:

Советское государство, Национальная культура, Национальная музыка, наследство, Традиционное искусство, «Единая» советская культура, Узбекская музыка